

Articles

Konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėse: priežastys ir tendencijos

Competitive use of the locative constructions in the Eastern
Aukštaitian subdialect of Vilnius and Southern Aukštaitian subdialect:
causes and tendencies

Daiva Kardelytė-Grinevičienė

Lituania

d.kardelyte@hotmail.lt

Lietuvių kalba núm. 17 61 69 2022

Vilniaus Universitetas
Lithuania

Recepción: 04 Octubre 2022
Aprobación: 21 Noviembre 2022

Summary: Straipsnis tęsia ankstesnius lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų sąveikos rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėse tyrimus. Šį kartą dėmesys skiriamas vienam lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų sąveikos aspektui – konkuruojančiai lokatyvinių konstrukcijų vartosenai. Straipsnyje pristatomi tokios vartosenos tipai, svarstoma apie jų susidarymo priežastis ir funkcionavimo tendencijas. Aptariant morfologinius ir semantinius tiriamųjų konstrukcijų konkurencijos aspektus, taikomi gretinamojo ir aprašomojo tyrimo metodai, remiamasi kognityvinės semantikos ir perceptyviosios dialektologijos principais.

Išskirti trys konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos tipai: 1) trinarėse lokatyvinėse konstrukcijose veiksmazodis + įvardis (rečiau – būdvardis / skaitvardis) + daiktavardis įvardis vartojamas iliatyvo, o daiktavardis – inesyvo linksniu; 2) dvinarėse lokatyvinėse konstrukcijose prototipiškai vartojamo daiktavardžio inesyvo vietoje turimas iliatyvas; 3) dvinarėse lokatyvinėse konstrukcijose prototipiškai vartojamo daiktavardžio iliatyvo vietoje pasirenkamas inesyvas. Vienas iš galimų tokios vartosenos susiformavimo motyvų – po morfologinio ir sisteminio paradigminių linksnių trumpėjimo supanašėjusios vyriškosios giminės įvardžių inesyvo ir iliatyvo linksnių formos tam ir tan. Pagal įvardžių pavyzdį konkurencija galėjo išplisti ir lokatyvinėse konstrukcijose su skaitvardžiais ir būdvardžiais. Dar vienas motyvas – vienodos vyriškosios giminės inesyvo ir iliatyvo linksnių daugiskaitos galūnės -a, plg. kambariuosa ir kambariuosna; laukuosa ir laukuosna. Tačiau šie morfologiniai argumentai nepaaiškina, kodėl vienais atvejais konstrukcijose pasirenkamos inesyvo, kitais – iliatyvo formos. Straipsnyje keliama prielaida, kad konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną galėjo atsirasti dėl glaudžiai susijusių inesyvo ir iliatyvo semantinių funkcijų ir stipraus semantinio veiksmazodžio potencialo.

Patarmių medžiaga rodo, kad lokatyvinių konstrukcijų konkurencija yra šiuo metu rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėse vykstantis procesas, tačiau sunku prognozuoti, kokios konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos tendencijos bus ateityje. Keliama prielaida, kad tai galėtų priklausyti ne tik nuo morfologinių ir semantinių kalbos veiksnių, bet ir nuo paprastųjų kalbos vartotojų kalbinių nuostatų.

Keywords: lokatyvinė konstrukcija, inesyvas, iliatyvas, konkurencija, semantika, rytų aukštaičiai vilniškiai, pietų aukštaičiai.

Abstract: This article is a continuation of previous studies of the interaction between the locative inessive and illative constructions in the Eastern Aukštaitian subdialect of Vilnius and Southern Aukštaitian subdialect. This study focuses on one aspect of the interaction between the locative inessive and illative constructions – the competitive use of the locative constructions. The article presents the types of such use, discusses the reasons of their formation and the tendencies of their functioning. The morphological and semantic aspects of the competition of the constructions studied are discussed using the comparative and descriptive research methods, the research is based on the principles of cognitive semantics and perceptual dialectology.

Three competitive types of the use of locative constructions are distinguished: 1) in trinary locative constructions *verb + pronoun* (less frequently – *adjective.numeral*) + *noun*, pronoun is used in the illative case, and noun is used in the inessive case; 2) in binary locative constructions, the inessive of the prototypically used noun is replaced by the illative; and 3) in binary locative constructions, the illative of the prototypically used noun is replaced by the inessive. One of the possible motives for the formation of this use is the assimilation of the inessive and illative forms *tam* and *tan* of the masculine pronouns after the morphological and systematic shortening of the paradigmatic cases. According to the pronoun example, the competition could also spread in locative constructions with numerals and adjectives. Another possible motive is the identical ending *-a* of masculine plural inessive and illative cases, e.g., *kambariuosa* and *kambariuosna*, *laukuosa* and *laukuosna*. However, these morphological arguments do not explain why in some cases inessive and in other cases illative forms are chosen in the constructions, and therefore the paper makes a further assumption that the competitive use of locative constructions may have been caused by the closely interrelated semantic functions of the inessive and the illative, and the strong semantic potential of the verb.

The data of subdialects shows that the competition of locative constructions is an ongoing process in the Eastern Aukštaitian subdialect of Vilnius and Southern Aukštaitian subdialect, but it is difficult to predict the future tendencies of the use of competitive locative constructions. The assumption is made that this could depend not only on morphological and semantic linguistic factors, but also on the linguistic attitudes of ordinary language users.

Keywords: locative construction, inessive, illative, competition, semantics, Eastern Aukštaitian subdialect of Vilnius, Southern Aukštaitian subdialect.

Ivadas

Lietuvių kalbos tarmėse erdviniai santykiai įvardijami trimis pagrindinėmis raiškos priemonėmis: vietosrieveksmais, prielinksninėmis konstrukcijomis ir lokatyviniais linksniais, kartu su veiksmoždziais sudarančiais dvejopo pobūdžio lokatyvinės konstrukcijas. Lokatyvinės inesyvo konstrukcijos vartojamos visame lietuvių kalbos plote, lokatyvinės iliatyvo konstrukcijos – tik rytų ir pietų aukštaičiuose maždaug iki linijos Simnas–Jieznas–Jonava–Raguva–Panevėžys–Pasvalys–Papilys (Zinkevičius 1966, 200–201). Pastebėtina, kad minėtuose plotuose lokatyvinės inesyvo ir iliatyvo konstrukcijos funkcionuoja ne kaip viena nuo kitos izoliuotos vietos raiškos priemonės, bet tarpusavyje sąveikauja ir inspiruoja konkuruojančią lokatyvinių konstrukcijų vartoseną. Apie šį rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėse paplitusių kalbinį reiškinį jau rašyta anksčiau – aptarti minėtųjų konstrukcijų santykiai ir semantika (Kardelytė-Grinevičienė 2014; 2015, 153–174; 2018, 266–292; 2020, 174–189). Šis straipsnis tęsia pradėtus konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos tyrimus ir papildoma ne itin gausius lietuvių kalbos tarmių vietos raiškos priemones skirtus darbus.

Straipsnio **objektas** yra vienas lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų sąveikos aspektas – konkuruojanti vartoseną, fiksuojama rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėse^[1]. Tyrimo **tikslas** – pristatius konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos pobūdį ir paplitimą, pasamprotauti, kokie veiksniai galėjo lemti aptartosios vartosenos atsiradimą ir funkcionavimą, kokį vaidmenį konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną atlieka komunikacijos akte ir kokios galėtų būti šio kalbinio reiškinio tolesnio gyvavimo tendencijos. Į tyrimo objektą straipsnyje bus mėginama pažvelgti iš dviejų skirtingų pozicijų: tyrėjo ir paprastojo kalbos vartotojo.

Tyrimas paremtas šiuose leidiniuose pateikiama tarmių **medžiaga**: *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai* (Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė, Navickaitė, Strungytė 2006), *Mielagėnų apylinkių tekstai* (Kardelis 2006), *Kučiūnų krašto šnektos tekstai* (Leskauskaitė 2006), *Marcinkonių šnektos tekstai* (Leskauskaitė 2009), *Seirijų šnektos tekstai* (Leskauskaitė 2016), *Švendubrės apylinkių tekstai* (Leskauskaitė 2020). Tyrime taip pat remtasi Šiaurės rytų aukštaičių vilniškių tekstyno^[2] medžiaga ir asmeniniais garso įrašais.

Galimų priežasčių konkuruojančiai vartosenai atsirasti ir funkcionuoti tyrime ieškoma dėmesį sutelkiant į morfologinį ir semantinį kalbos lygmenį. Aptariant morfologinius ir semantinius aptariamųjų konstrukcijų konkurencijos aspektus, taikomi

gretinamojo ir aprašomojo tyrimo metodai, remiamasi kognityvinės semantikos ir perceptyviosios dialektologijos principais.

Konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną: iš tyrėjo pozicijos

1.1 Klasifikacija ir paplitimas

Rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmių duomenys bei ankstesni tyrimai rodo, kad šiose patarmėse VIETOS konceptui įvardyti vartojamos du lokatyvinius linksnius (inesyvą ir iliatyvą) apimančios konstrukcijos, kurios komunikacijos akte tarpusavyje konkuruoja (plačiau žr. Kardelytė-Grinevičienė 2018, 284–287; 2020, 174–189; Leskauskaitė 2012, 81–90). Klasifikavimo pagrindu pasirinkus nuostatą, kad prototipinė inesyvo linksnio reikšmė yra žymėti buvimo vietą, o iliatyvo – judėjimo kryptį (plg. Ambrazas 2006, 261–262; Zinkevičius 1966, 200), rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėse išskirtos trys konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos tendencijos, arba tipai.

I tipas. Trinarėse lokatyvinėse konstrukcijose *veiksmažodis* (žymintis statinę būseną) + *įvardis* (rečiau – *būdvardis* / *skaitvardis*. + *daiktavardis* įvardis vartojamas iliatyvo, o daiktavardis – inesyvo linksniu, t. y. tarpusavyje konkuruoja tik įvardžių inesyvo ir iliatyvo linksniai, pvz.:

- (1) *krašte tan pjaudavom* [rugius] (Mėčionys, RAV);
- (2) *palikau tokian daikte* [rugių maišą] (Prisieginė, RAV);
- (3) *biržės kur išpjauta, avietės augdavo va šitan va miške* (Pajuodupis, RAV);
- (4) *tai vienam gale buvo kambarys, o kitan buvo kamara* (Akmeniai, PA);
- (5) *namas tuščias buvo, tai tan name šėrė ir laikė* (Briniai, PA);
- (6) *sėdėjau kalėjime, išsėdėjau dvi savaites šitan gyvulinin vagone, ir puspunktų metų Vorkutoj* (Kučiučiai, PA).

Nors tokio tipo trinarėse lokatyvinėse konstrukcijose vyksta įvardžių inesyvo ir iliatyvo linksnių konkurencija, lokatyvinių inesyvo konstrukcijų semantinis vaidmuo išlieka nepakitęs – visa lokatyvinė konstrukcija žymi trajektoriaus buvimą orientyre.

Šio tipo konkuruojanti lokatyvų vartoseną paplitusi tiek pietų aukštaičių, tiek rytų aukštaičių vilniškių patarmėse, ypač šiaurės rytų dalyje. Svarbu paminėti, kad greta konkuruojančių lokatyvinių konstrukcijų čia vartojamos ir prototipinės, pvz.:

- (7) *lempa va vienam kampe dega, kitan kampe* (Gedžiūnėliai, RAV);

(8) *keturiasdešim aštuoni trobesiai kaimė šitam buvo* (Kiniūnai, RAV);

(9) *mokykla buvo i ten vietoj mokykloj šitoj, ten vietoj gyvendavom* (Bėčiūnai, RAV).

II tipas. Dvinarėse lokatyvinėse konstrukcijose prototipiškai vartojamo daiktavardžio inesyvo vietoje turimas iliatyvas, pvz.:

(10) *moma tai kapinėsun, da buvo sveika, lapkriť palaidojom* (Vilėkos, RAV);

(11) *būdavo kišeniun pinigų saujos* (Molykai, RAV);

(12) *puodelin išverda, i kol pasaldinta, možna su duona valgyt* (Vingiriai, RAV);

(13) *čigonas sėdi mašinon* (Pazapsiai, PA);

(14) *gamyklon, abu spirito varyklon dirba* (Briniai, PA);

(15) *kaip pečius padaryta, ir tan pečiun kūrena* (Miškiniai, PA).

Nors lokatyvinė konstrukcija vadintina iliatyvine dėl čia vartojamo iliatyvo linksnio, semantinis jos vaidmuo yra žymėti ne judėjimo kryptį, bet buvimo vietą, t. y. trajektoriaus buvimą orientyre. Tokio tipo konstrukcijose didesnę semantinę svorį įgyja veiksmažodis, nes būtent jis, o ne lokatyvinis linksnis, koduoja buvimo vietos reikšmę.

Pietų aukštaičiuose aptariamoji lokatyvinių konstrukcijų vartoseną yra vyraujanti. Rytų aukštaičių vilniškių plote ji retesnė, paraleliai vartojamos standartinės kalbos požiūriu prototipinės lokatyvinės inesyvo konstrukcijos, kurios patarmėje ir vyrauja, pvz.:

(16) *dvidešim berniukų buvo kaimė* (Paliesiu, RAV);

(17) *gyvena anys kaip danguj* (Žydėliai, RAV);

(18) *brolis buvo kare* (Gabrūnai, RAV);

(19) *čia vieno [žmogaus] lovos ir stalas, kitoj pusėj kito lovos ir stalas* (Švendubrė, PA).

Pietų aukštaičiuose tokių prototipinėmis laikytinų konstrukcijų pasitaiko rečiau nei rytų aukštaičių vilniškių patarmėje.

III tipas. Dvinarėse lokatyvinėse konstrukcijose prototipiškai vartojamo daiktavardžio iliatyvo vietoje pasirenkamas inesyvas, pvz.:

(20) *bažnyčioj nėkart nenuėjau* (Janavas, RAV);

(21) *tada buvo Francijoj išvažiavęs* (Mielagėnai, RAV);

(22) *žydas atveža namuosa ar šaukštų, ar bliūdų, ar puodų, ar ar silkių, ar ko nors* (Miškiniai, PA);

(23) *gerai, kad mama įlėkė stuboj* (Kučiūnai, PA).

Tokio tipo lokatyvinės konstrukcijos žymi VIETOS konceptą su krypties nuoroda, nors jose vartojamas linksnis prototipiškai žymi statinę būseną. Taigi II ir III tipo lokatyvinėse konstrukcijose ne lokatyvinis linksnis, o veiksmazodis lemia visos konstrukcijos semantiką: ar ji nurodo trajektoriaus buvimo vietą, ar judėjimą į tam tikrą orientyrą.

III tipo konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną itin plačiai paplitusi pietų aukštaičių patarmėje. Rytų aukštaičių vilniškių plote ji fiksuota rečiau. Čia dažnesnės standartinės kalbos požiūriu prototipinės konstrukcijos, t. y. *veiksmazodis + iliatyvo linksnis*. Nors rečiau, jos paraleliai vartojamos ir pietų aukštaičių patarmėje, pvz.:

(24) *ėjom kolūkin, visus darbus darėm* (Mėčionys, RAV);

(25) *broliukas eidavo mokyklon* (Gilūtos, RAV);

(26) *mano tokia kaimynka įdarbino šiton sanatorijon Druskininkuosa* (Švendubrė, PA);

(27) *jį pasodino vežiman* (Švendubrė, PA).

Būtina paminėti, kad tiek rytų aukštaičių vilniškių, tiek pietų aukštaičių patarmių duomenys rodo, jog konkuruojanti ir prototipinė lokatyvinių konstrukcijų vartoseną neretai pasitaiko to paties pateikėjo kalboje, pvz.:

(28) *tu žinai, kai buvę nebuvę,ėjau, važiavau, išlipiau Utenon, ten man Utenoj niekas nepatiko, važiuosiu toliau siauruku* (Prisieginė, RAV);

(29) *vienam name gi tenais jau, vienam name gi sueinam va šite jaunimas gi tenais i šokam* (Smilginiškė, RAV);

(30) *nežinau, dartsėjau katrie eina ar jie neina jau tosa bažnyčiosa; Tai nenuveinubažnyčion, jau man bloga; tep noriu bažnyčion; labai labai buvo gražiai ir bažnyčionįtaisyta viskas* (Miškiniai, PA);

(31) *meška įkopė medin, įkopė, įkopė medin ir sėdėjo medin* (Miškiniai, PA) [3].

Tokie pavyzdžiai rodo, kad konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną yra šiuo metu patarmėse vykstantis reiškinys. Apibendrintai galima teigti, jog I tipo lokatyvinių konstrukcijų konkurencija dažnesnė rytų aukštaičių vilniškių plote, pietų aukštaičiuose vyrauja II ir III tipo konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną^[4].

1.2. Galimi konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos motyvai

Apžvelgus visus tris konkuruojančių lokatyvinių konstrukcijų tipus, kyla klausimas – kokios galėtų būti tokios vartosenos priežastys? Remiantis profesoriaus Alberto Rosino įžvalgomis (Rosinas 1987, 152–255; 1995, 74–75; 2005, 252; 291) galima kelti prielaidą, kad lokatyvinėse konstrukcijose *veiksmazodis + įvardis + daiktavardis* vartojamų įvardžių inesyvo ir iliatyvo linksnių tarpusavio konkurencijos priežastimi galėjo būti morfologinis ir sisteminis paradigminių linksnių trumpėjimas. „Kai kuriose šnektose, kur vienskaitos vyriškosios giminės inesyvo ir iliatyvo reikšmės nebeskiriamos, o moteriškosios giminės skiriamos, plg.: *ines.–ilt. Tam, tan* ir *ines. Toj, ilt. Ton* [...], vyriškosios giminės inesyvo ir iliatyvo neutralizaciją^[5] galbūt lėmė panašus sutrumpėjusių formų *tam* ir *tan* tarimas“ (Rosinas 1995, 74). Pagal įvardžio pavyzdį konkurencija galėjo paveikti ir trinares lokatyvines konstrukcijas su būdvardžiais ir skaitvardžiais (dar žr. Kardelytė-Grinevičienė 2008, 557–566), pvz.:

(32) *kukuos gegutė žalian beržely* (Masliškė, RAV);

(33) *gano šitan visan lauke* (Miškiniai, PA);

(34) *net vienan kaime nebuvo, net trečian ketvirtan būdavo* [kailiadirbys] (Miškiniai, PA);

(35) *o jei jau niekas nemačina, matai, tai yra durtuvas, ir šone, kairian šone, ir mačina* (Akmeniai, PA).

Tačiau lieka neatsakytas klausimas, kodėl buvimo vietą žyminčiose lokatyvinėse konstrukcijose įvardžiui parenkama būtent iliatyvo forma.

Galima kelti prielaidą, kad II ir III tipo konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos atsiradimą taip pat veikė morfologinės priežastys. Pasak A. Rosino, tokius procesus galėjo lemti vienodos inesyvo ir iliatyvo linksnių daugiskaitos formų galūnės *-a*, plg. *kambariuosa* ir *kambariuosna. laukuosa* ir *laukuosna*. Pagal analogiją ilginiui galėjusi pakisti ir vienskaita (Rosinas 1995, 74). Tačiau ši hipotezė nepaaiškina, kodėl vienais atvejais konstrukcijoje vartojamas inesyvo, o kitais – iliatyvo linksnis. Taigi vien tik morfologiniai motyvai nepateikia atsakymo į klausimą, kodėl aptariamose konstrukcijose pasirenkamas inesyvo arba iliatyvo linksnis.

Konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną: iš paprastųjų kalbos vartotojų pozicijos

Toliau straipsnyje į konkuruojančią lokatyvinių konstrukcijų vartoseną bus mėginama pažvelgti ne iš tyrėjo, o iš paprastojo kalbos vartotojo perspektyvos (plačiau apie terminą žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017, 36–38). To, kuris kasdieniame komunikacijos procese ir realizuoja konkuruojančią lokatyvinių konstrukcijų vartoseną.

Šiame kontekste vertėtų plačiau aptarti straipsnyje vartotą sąvoką *prototipinė vartosena*. Jau minėta, kad atskaitos tašku pasirinkus standartinę kalbą ir nusistovėjusias gramatines normas, prototipinėmis laikytinos lokatyvinės inesyvo konstrukcijos, žyminčios trajektoriaus buvimą orientyre, ir lokatyvinės iliatyvo konstrukcijos, nurodančios trajektoriaus judėjimą į orientyrą. Konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartosena tokiu atveju laikytina neprototipine (plačiau žr. Kardelytė-Grinevičienė 2014, 34–103). Tačiau sąvokos interpretacija keičiasi, kai į aptariamąjį reiškinių žiūrima iš paprastojo kalbos vartotojo pozicijos. Pietų aukštaičių plote konkuruojanti II ir III tipo lokatyvinių konstrukcijų vartosena yra visuotinai paplitusi, todėl šios patarmės atstovams būtent ji yra prototipinė, o standartinės kalbos supratimu vartojamos lokatyvinės konstrukcijos – neprototipinės. Panašiai galima vertinti ir I tipo konkuruojančios lokatyvų vartosenos funkcionavimą rytų aukštaičių vilniškių patarmėje: įvardžio iliatyvo linksnio vartojimas trinarėse lokatyvinėse inesyvo konstrukcijose laikytinas prototipiniu. Taigi, tenka pripažinti, kad terminų *prototipinis* ir *neprototipinis* vartojimas, aptariant konkuruojančią lokatyvinių konstrukcijų vartoseną, priklauso nuo atskaitos taško pozicijos. Tačiau bet koku atveju – tiek vartojant prototipinius, tiek neprototipinius diskurso elementus, pagrindinė ir standartinės, ir tarminės kalbos funkcija yra komunikacinė. Kalbinė išraiška turi būti tokia, kad klausantysis gebėtų suvokti išgirstą informaciją ir susieti ją su sukauptomis enciklopedinėmis žiniomis. Galima pasvarstyti, kaip pietų ir rytų aukštaičių vilniškių aukštaičių patarmėse funkcionuojanti konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartosena, kai buvimo vietai ar judėjimo kryptys įvardyti lokatyvinėse konstrukcijose vienais atvejais pasirenkamas inesyvo, kitais – iliatyvo linksnis, veikia komunikacijos procesą, minėtųjų patarmių atstovams bendraujant su standartine kalba ar kitomis patarmėmis kalbančiais asmenimis. Remiantis anksčiau pateiktais pavyzdžiais ir gyvenimiška patirtimi, galima tvirtinti, kad konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartosena komunikacijos proceso nesutrikdo. Esminė informacija, nurodanti veiksmo statiškumo arba dinamiškumo požymius, tokiais atvejais perteikiama ne tik inesyvo ar iliatyvo linksniais, bet ir kitu

labai svarbiu lokatyvinės konstrukcijos komponentu – veiksmazodžiu. Taigi aptariamose konstrukcijose funkcionuoja dviguba tų pačių semantinių rodiklių realizacija: erdvinės scenos statiškumo ir dinamikos požymius nurodo tiek inesyvo ar iliatyvo linksniai, tiek įvardyti ar numanomi veiksmazodžiai. Konkuruojančiose (ir ne tik) lokatyvinėse konstrukcijose vieni inesyvo ir iliatyvo linksniai iki galo neperteikia erdvinės scenos semantinės realizacijos, todėl tokiose konstrukcijose veiksmazodžius galima laikyti dominuojančiais. Stiprus semantinis veiksmazodžio potencialas lemia, kad konkuruojančios lokatyvų formos nėra kliūtis suvokti komunikuojant perduodamą informaciją. Galima kelti prielaidą, kad būtent dėl stipraus semantinio veiksmazodžio potencialo lokatyvinėse konstrukcijose vartojami inesyvo ir iliatyvo linksniai, kaip antriniai erdvinės scenos statiškumo ir dinamiškumo rodikliai, galėjo tapti konkuruojančiais variantais.

Būti ar nebūti?

Kol kas ieškant konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos motyvų kyla daugiau klausimų, nei randama atsakymų. Visų trijų konkuruojančios vartosenos tipų dinamika pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių patarmėje rodo, kad lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų konkurencija yra šiuo metu vykstantis procesas. Kaip ilgainiui kis lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų tarpusavio santykiai, kol kas sunku pasakyti, dėl to ganėtina sudėtinga prognozuoti, kokios galėtų būti aptariamųjų konstrukcijų vartojimo tendencijos ateityje. Žvelgiant į latvių kalboje susiklosčiusią situaciją, kur vartojamos tik lokatyvinės inesyvo konstrukcijos, žyminčios buvimo ar veiksmo vietą, kryptį ir laiką (plg. *dzīvo pilsētā* „gyvena mieste“ ir *brauc pilsētā* „važiuoja į miestą“; *bija istabā* „buvo kambaryje“ ir *iegājā istabā* „iėjo į kambarį“ (plačiau žr. Rosinas 2005, 251–257), galima kelti prielaidą, kad lietuvių kalbos patarmėse vykstantys procesai taip pat galėtų vesti prie vienos – lokatyvinės inesyvo – konstrukcijos išgalėjimo. Tačiau būtina atkreipti dėmesį į tai, kad gyvename labai pasikeitusiame, globalizacijos paveiktame pasaulyje. Žmonių mobilumas, bendrauti padedančių priemonių gausa, aktyvūs socialiniai kontaktai veikia ir kalbinius žmonių įpročius. Iš radijo imtuvų, televizijos ekranų ir interneto platybių sklindanti informacija keičia tiek jaunosios, tiek vidurinėsios, tiek ir vyresniosios kartos žmonių kalbą. Tokioje globalioje aplinkoje itin svarbios tampa tarmiškai kalbančiųjų kalbinės nuostatos, tarmės statuso bei prestižo aspektai: ar tarmė arba standartinė kalba su tam tikromis fonetinėmis, morfologinėmis, leksinėmis tarmės priemaisomomis yra prestižas, išskirtinumas, ar atvirkščiai – turi neigiamą atspalvį. Kadangi inesyvo linksnis laikomas nors ir ne itin ryškia^[6], bet tarminė ypatybė, galima manyti, kad kalbos vartotojų nuostatos jo atžvilgiu taip pat lems, ar šis linksnis ateityje apskritai bus

vartojamas. Jei iliatyvo linksnis gyvuos, tikėtina, egzistuos ir tam tikra konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną. Ypač jei ji iš žodinės formos persikels į socialinių tinklų erdvę, o tai vyksta jau dabar (plg. įrašą socialiniame tinkle „Facebook“: *Tokie nuostabūs kiaušai yra Vilkaviškin!*).

Vietoj išvadų

Lokatyvinių konstrukcijų konkurencija yra šiuo metu rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėse vykstantis procesas. Apibendrinant galima teigti, kad pietų aukštaičių patarmėje vyrauja II ir III tipo konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną. Vienaskaitinių ir daugiskaitinių lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų vartojimas patarmės viduje įvairuoja. Vakarinėse ir pietvakarinėse šnektose konstrukcijos su daugiskaitos iliatyvu beveik nevartojamos, o vienaskaitinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų konkurencija yra šiuo metu vykstantis procesas. Šiaurinėse pietų aukštaičių šnektose vartojami abu vietininkai, jie lokatyvinėse konstrukcijose beveik nekonkuruoja. Pietinėse šnektose tiek lokatyvinės inesyvo, tiek iliatyvo konstrukcijos žymi ir vietą, ir kryptį, taigi konkurenciniai procesai vis dar tebevyksta (Leskauskaitė 2006, 41–42; 2009, 46; 2012, 85; 2020, 35–36).

Rytų aukštaičių vilniškių plote lokatyvinės inesyvo ir iliatyvo konstrukcijos yra lygiavertės erdvinių santykių raiškos priemonės. Vyraujanti čia yra I tipo konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną (Kardelytė-Grinevičienė 2014; 2018, 266–292), II ir III tipo atvejų, lyginant su pietų aukštaičių patarme, pasitaiko rečiau.

Sąlygas konkuruojančiai lokatyvinių konstrukcijų vartosenai susiformuoti galėjo sudaryti morfologiniai pakitimai (morfologinis ir sisteminis paradigminių linksnų trumpėjimas bei inesyvo ir iliatyvo galūnių panašumai) ir semantiniai aspektai (glaudžiai susiję inesyvo ir iliatyvo linksnų semantiniai vaidmenys bei stiprus semantinis veiksmožodžio potencialas). Stebint, kaip vis stipriau žmonių komunikavimą veikia globalizacija ir technologijos, galima kelti prielaidą, kad konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos ateities perspektyvos galėtų priklausyti ne tik nuo morfologinių ir semantinių veiksnių, bet ir nuo paprastųjų kalbos vartotojų kalbinių nuostatų, tarmės prestižo lygio.

Duomenų šaltiniai

- Kardelis, Vytautas. 2006. Mielagėnų apylinkių tekstai. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Kardelis, Vytautas, Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Agnė Navickaitė, Inga Strungytė. 2006. Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Leskauskaitė, Asta. 2006. Kučiūnų krašto šnektos tekstai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Leskauskaitė, Asta. 2009. Marcinkonių šnektos tekstai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Leskauskaitė, Asta. 2016. Seirijų šnektos tekstai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Leskauskaitė, Asta. 2020. Švendubrės apylinkių tekstai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Literatūros sąrašas

- Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Geržotaitė. 2017. *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ambrazas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Balčiūnienė, Asta, Violeta Meiliūnaitė, Regina Rinkauskienė. 2019. *Kupiškėnų, uteniškių ir panevėžiškių paribio šnektos XXI amžiuje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kardelytė-Grinevičienė, Daiva. 2014. *Lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų semantika ir santykiai rytų aukštaičių vilniškių patarmėje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kardelytė-Grinevičienė, Daiva. 2008. Dėl inesyvo ir iliatyvo santykių rytų aukštaičių vilniškių šnektose. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 557–566.
- Kardelytė-Grinevičienė, Daiva. 2015. Lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų semantinė raiška šiaurės rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 153–174.
- Kardelytė-Grinevičienė, Daiva. 2018. Lokatyvinių konstrukcijų santykiai rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai*. Sud. Jolita Urbanavičienė, Ritutė Petrokienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 266–292.

- Kardelytė-Grinevičienė, Daiva. 2020. A Cognitive Approach to the Lithuanian Dialectology: the Case of the Locative. *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 174–189.
- Leskauskaitė, Asta. 2012. Daiktavardžių gramatinių kategorijų vartojimo dažnumas pietinėse pietų aukštaičių šnektose. *Naujausi kalbų ir kultūrų tyrimai*. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 81–90.
- Rosinas, Albertas. 1987. Latvių kalbos lokatyvo evoliucija ir jos vidinė motyvacija. *Baltistica* 23 (2), 152–155.
- Rosinas, Albertas. 1995. *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Rosinas, Albertas. 2005. *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zinkevičiaus, Zigmas. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mokslo.

Santrumpų sąrašas

RAK: rytų aukštaičiai kupiškėnai
RAP: rytų aukštaičiai panevėžiškiai
RAV: rytų aukštaičiai vilniškiai
PA: pietų aukštaičiai

undefined

- 1 Konkuruojančios lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų vartosenos atvejų užfiksuota ir rytų aukštaičių uteniškių, panevėžiškių, kupiškėnų patarmėse. Šių patarmių medžiagos analizei vertėtų skirti atskirą tyrimą.
- 2 Prieiga internetu: www.baze.vilniškiai.eu
- 3 Pietų aukštaičių patarmėje lokatyvinės inesyvo ir iliatyvo konstrukcijos konkuruoja ne tik tarpusavyje, bet ir su buvimo ar judėjimo kryptį žyminčiomis prielinksninėmis konstrukcijomis, plg. in + galininkas, pvz.: aš nueinu ing tvartą (Švendubrė); žino, kad anan kaime vakarėlis bus ir šitas kaimas eina in aną (Miškiniai); ir ateina tas Juškelukas vakare in kambarį, jau pas pas tą Onutę (Kučionai). Vertėtų išsamiau patyrinėti pietų aukštaičių patarmėje lokalizacijai reikšti vartojamų lokatyvinių ir prielinksninių konstrukcijų santykius.
- 4 Paminėtina, kad II ir III tipo konkuruojančios lokatyvinių konstrukcijų vartosenos atvejų taip pat užfiksuota kupiškėnų ir panevėžiškių patarmėse. Kupiškėnų patarmės vyresniosios kartos pateikėjai vietoje iliatyvo vartoja inesyvo linksnį, pvz.: paguldė lignoninėj (Papilys, RAK); išvežė lignoninėj (Papilys, RAK). Panevėžiškių plote inesyvo

vietoje pavartojamas iliatyvas, pvz.: gyvenam šiton gryčion (Anglininkai, RAP); dirba Londonan (Anglininkai, RAP) (Balčiūnienė, Meiliūnaitė, Rinkauskienė 2019, 118–119; 207).

- 5 A. Rosinas aptariamiesiems lokatyvinių konstrukcijų santykiams įvardyti vartojo ne konkurencijos, o neutralizacijos terminą.
- 6 Palyginti su kitomis tarminėmis ypatybėmis, inesyvo linksnis gana dažnai vartojamas grožinės literatūros kūriniuose (plg. Valdo Papievio „Brydė“ ir kt.).

Disponible en:

<https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692574304005>

Cómo citar el artículo

Número completo

Más información del artículo

Página de la revista en redalyc.org

Sistema de Información Científica Redalyc
Red de revistas científicas de Acceso Abierto diamante
Infraestructura abierta no comercial propiedad de la
academia

Daiva Kardelytė-Grinevičienė

**Konkuruojanti lokatyvinių konstrukcijų vartoseną rytų
aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėse:
priežastys ir tendencijos**

Competitive use of the locative constructions in the Eastern
Aukštaitian subdialect of Vilnius and Southern Aukštaitian
subdialect: causes and tendencies

Lietuvių kalba

núm. 17, p. 61 - 69, 2022

Vilniaus Universitetas, Lietuva

irena.smetoniene@flf.vu.lt

/ ISSN-E: 1822-525X

DOI: <https://doi.org/10.15388/LK.2022.5>

CC BY 4.0 LEGAL CODE

Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.